

УДК 161.2-96: 371

Г 18

Любов ГАМАЛЬ

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИМІР ВИХОВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

У вимірі екзистенціалів людського буття реконструйовано кордоцентрично зорієнтовану концепцію виховання української філософської традиції (у системі Г.Сковорода – К.Ушинський – П.Юркевич). Визначено концептуальні засади виховання як процесу буття, в його просторі виявлено екзистенційні стани і ситуації, встановлено дієвість концепції в сьогоденні.

Ключові слова: *виховання, душа, серце, діяльність, вдячність, спокій, Страх Божий, вибір.*

Актуальність дослідження педагогічної концепції української філософської традиції екзистенційного спрямування класичної доби визначена необхідністю перегляду фундаментальних основ педагогічних наук з урахуванням філософського знання, а також відтворення ідеальної моделі українського традиційного виховання на потребу сьогодення. Виховання (як суб'єктно-суб'єктні стосунки) є процесом буття, перебіг якого супроводжується станами і ситуаціями вибору, страху, любові, відповідальності, свободи, турботи, творення добра, прагнення істини тощо. Саме ці екзистенціали роблять процес виховання “живим”, особистісно зорієнтованим, у якому “внутрішня людина”, людська особистість є кінцевою метою, а не засобом досягнення зовнішньої щодо особистості мети.

Українська філософська традиція є формою, в якій на основі антропологічного принципу здійснюється синтез філософії і педагогіки, виявляють себе нові виміри виховання як

© Гамаль Любов, 2008

реального процесу і соціального інституту. Традиційно знання про суть людини, спосіб і сенс її буття пов'язані із системою релігійних, моральних, культурних цінностей, а сам процес виховання – із формуванням певної ціннісної орієнтації особи.

Метою цієї статті є реконструкція особистісно зорієнтованої концепції виховання української філософської традиції у вимірі екзистенціалів людського буття. Завдання розвідки полягає не у пошуках прямого спадкоємництва шляхом запозичень, концептуального чи іншого викладу, а у встановленні суголосності педагогічного філософування у системі Г.Сковорода – К.Ушинський – П.Юркевич та його відповідності екзистенційно-кордоцентричній традиції в українській філософії.

Педагогічні погляди українських філософів були предметом розгляду у працях Т.Білан [6], Н.Калити [1], С.Кузьміної [2], М.Михальченка [3], В.Скотного [7], Н.Скотної [5], І.Юрас [9]. Зокрема, В.Скотний розв'язує проблему виховання душі у теолого-екзистенційних моделях освіти; С.Кузьміна виявляє методологічне підґрунтя і зміст філософсько-педагогічної концепції П.Юркевича; Н.Калита розглядає життєвий шлях та педагогічну спадщину К.Ушинського у контексті культурно-історичних обставин України XIX ст.. Однак не було реконструйовано цілісної концепції виховання української філософської традиції як моделі екзистенційно-кордоцентричного морально-дидактичного вчення про людину та її буття.

У педагогічній концепції досліджуваної традиції поняття “виховання” ідентичне самовихованню та самопізнанню, а мета виховання полягає у навчанні людини уникати дисгармонії зі собою та світом, вибирати добро, любов, прагнення до яких закладені у ній з народження, у розвитку і вихованні Людини в людині.

Г.Сковорода так визначає концептуальні засади виховання: “... 1. На добро народжувати; 2. Зберегти пташеняті молоде здоров'я; 3. Навчити вдячності” [4, Т.2, 113]. “Вдячність” як категорія сквородинського філософсько-педагогічного вчення пов'язана причинно-наслідковими зв'язками зі “спорідненістю”, “щастям”, “пізнанням самого

себе". Це екзистенціал виховного процесу як процесу буття. В екзистенційному просторі вдячності людина не бажає непотрібного і зайвого [4, Т.2, 113], задоволена своєю долею і малим – тим, що має [4, Т.2, 228], виявляє особливе ставлення до світу і самої себе, на основі пізнання себе і вибору себе-самого-в-собі-самому досягає гармонії зі світом і собою. "Невдячну і незадоволену душу" у вченні Г.Сковороди можна означити в понятті к'єркегорівської філософії як "меланхолію естетика", який шукає задоволення своїх потягів і бажань у зовнішньому щодо себе та своєї душі світі і, здобуваючи світ, втрачає своє власне "Я", свою душу. Втрата особистістю власної екзистенції, несутнісне існування, за Г.Сковородою, породжує дисгармонію, відчай і хаос – як на рівні особистісного, так і суспільного існування: "...з невдячності – сумота, туга і спрага, зі спраги – заздрість. Із заздрості – улесливість, злодійство, крадіж, кровопролиття і вся безодня беззаконня. У прірві ж цій царює вічна печаль, замішання, відчай і вудка з невсипущим червом, що зав'яз у серці. Цим образом і живе ціла громада" [4, Т.2, 112].

У вченні К.Ушинського мета і завдання виховання визначені як боротьба людини зі спокусами зовнішнього щодо себе, оречевленого світу ("Прагнення грошей, невіра в добро, відсутність моральних правил, зневага думки, любов до манівців, байдужість до суспільного блага, поблажливість до порушення законів честі..." [8, Т.2, 22]), а це застерігає від захоплення "реальними і спеціальними цілями" у вихованні, від нехтування принципом "виховання передовсім людини у вихованцеві" [8, Т.3, 30]. Саме тому у визначенні мети і завдань виховання педагог відстоює антисциєнтистську позицію: "Моральний вплив є головним завданням виховання, набагато важливішим, ніж розвиток розуму взагалі, наповненість голови знанням і роз'ясненням кожному його особистих інтересів" [8, Т.2, 431]. "Життя у школі" – ось гасло, яким керується К.Ушинський. Педагог висловлює чітке переконання, що основною метою виховання є людина, оскільки все у цьому світі (і держава, і народ, і людство) існує тільки для людини, при цьому вибудовує парадигму "повного визначення мети педагогічної діяльності":

людина – її душа – вільна діяльність, що наповнює душу [8, Т.10, 373].

Обґрунтовуючи принцип християнської моралі у вихованні, К.Ушинський виступає опонентом щодо модного в той час матеріалізму, при цьому застерігаючи від практики “сіяти в дитячі душі насіння матеріалістичних поглядів”, щоб не стали “плоди з цього насіння” “джерелом моральних устремлень і суспільних відносин” [8, Т.8, 716]. Педагог змальовує загрозу для людини і суспільного життя перспективу занепаду і духовного зубожіння, утвердження деспотії та недемократичних стосунків у разі витіснення принципів християнської моралі матеріалістично-атеїстичними [8, Т.8, 716 – 717]. На жаль, найгірші припущення К.Ушинського здійснилися у ХХ столітті: насильницьке впровадження після 1917 року атеїстично-матеріалістичного світогляду, руйнування основ релігії в суспільстві і сім’ї призвели до непоправної деформації характеру поколінь та народів.

П.Юркевич визначає актуальність і перспективу розв’язання завдань виховання з точки зору біблійного вчення про серце, обґрунтовує потребу подолати дисгармонію “віри з ділянкою науки” у свідомості людини: “... ми мали б дуже важливий круг практичних основ... тому, що пануюче сьогодні розмежування між вірою й знанням, як вимога знати – так, а вірувати – інакше, видається незносимим для людей найрізніших переконань” [11, 140]. До речі, до сьогодні не знята ця суперечність наукового пізнання і віри в екзистенційному просторі виховання. Більше того, воно утверджується змістом навчального плану сучасної ЗОШ, де дисциплінами природничого циклу, з нехтуванням принципу плюралізму у науковому пізнанні, передбачено висвітлення лише дарвінівської, матеріалістично-еволюціоністської теорії біогенезу, антропогенезу тощо і водночас до шкільного компоненту плану введено курс основ християнської етики. Безперечно, “незносима” вимога “знати – так, а вірувати – інакше” виявляє і виявить себе у ментальних деформаціях як особистості, так і спільноти.

Мета і завдання виховання у П.Юркевича визначені метою життя, а саме: пробудження і підтримка духовних потягів

дитини, зміцнення і розширення досвіду її релігійного життя, що відбувається в емпіричних станах, у діяльності, отже, дає розвиток усіх сил дитини, створює умови водночас і для земного, і для вічного життя. На думку філософа, важливою складовою мети є вдосконалення людини (самовдосконалення), прагнення великодушності та самовідданості, покора перед законом та повага прав інших людей, вірність обов'язку, мужність при його виконанні, справедливість і безкорислива любов [10, 19 – 20]. Процеси навчання і виховання П.Юркевич розглядає як комунікацію, а школу як живий та одухотворений союз особистостей протиставляє “мертвій” школі, в якій діти заглиблені у споглядання вчителя, а одне про одного не “відають”, не пам'ятають і не турбуються [10, 243]. Філософ-педагог відкидає практично-утилітарний підхід до визначення мети виховання [10, 32], оскільки школа не готує до життя, а є самим життям, вона існує як життєвий заклад і союз, а не як ярмо обов'язку, відірваного і відокремленого від усього, що має силу жити, радувати, надихати [10, 240 – 242].

У Г.Сковороди, як і в К.Ушинського та П.Юркевича, шляхом досягнення мети є вибір себе-у-собі-самого, а не світу навколо себе. Людина зреалізовує екзистенційну ситуацію вибору в діяльності душі і серця, що заснована на співчутті, співучасті, співпереживанні, а не на репродуктивному засвоєнні знаково-вербальної інформації. Саме тому критерієм досягнення мети виховання є “жива душа”, “спокій серця” і “веселіє духа” (Г.Сковорода), “спокійна душа” (К.Ушинський), “світлий настрій дитячої душі” (П.Юркевич). Дотримуючись принципу калокагатії, Г.Сковорода розглядає навчання як єдність корисної праці і насолоди, причому серед “корисних наук” є “корисні як у цьому, так і в майбутньому житті” [4, Т.2, 227].

Для української філософсько-педагогічної концепції характерна засаднича думка, що знання тільки тоді засвоюються людиною, коли вони зігріті її почуттями і переживаннями. “Чого ми не вміємо, чого ми не можемо!”, – іронізує Г.Сковорода і водночас констатує невдоволеність душі як “брак чогось великого”, бо “всі оті науки не наситять думок наших... Душевна прірва ними, бачиш, наповнюється... не змалюється, а народжується спрага наша. Математика, медицина, фізика,

механіка, музика зі своїми буйними сестрами – чим щедріше їх споживаємо, тим більше палить серце наше голод і спрага...” [4, Т.1, 337]. Філософ застерігає шукати заповнення “нестачі буття” (у термінології Сартрівського “Буття і Ніщо”) книжною премудрістю – виявом “зовнішнього” щодо людини світу, бо “не розум від книг, а книги від розуму народилися” [4, Т.1, 348], а “насіння всіх наук ховаються всередині людини...” [4, Т.1, 367].

Предметом досліджуваної філософсько-педагогічної концепції є людина, яка є серце [4, Т.2, 359; 11], або ж людська душа [8, Т.2, 21]. З’ясовуючи сутність людини як предмету виховання, К.Ушинський формулює “важливу моральну настанову, що людина не для того живе, щоб існувати, але для того існує, щоб жити” [8, Т.9, 304]. Як бачимо, концепт “життя” у К.Ушинського не зводиться лише до забезпечення потреб оречевленого буття, а є насамперед кордоцентрично зорієнтованою настановою пошуку його сенсу. К.Ушинський дає таке визначення сутності людини: “Людина... є мікрокосмосом світу... Як індивід, людина живе спільним життям з усією природою, але відображає її в собі особливим чином, індивідуалізує її (курсив К. Ушинського – Л.Г.). Душа людська є ідеальна форма всіх індивідуальностей людини, є ідеєю тіла” [8, Т.3, 344].

Основою педагогічних поглядів Г.Сковороди є Біблія і віра у Христа, а також принцип калокагатії, коли “користь з красою, краса ж з користю нероздільні... Вона називається... життя, живе й вічно плинне джерело” [4, Т.2, 102]. Філософ-педагог називає щастя “найвищою наукою”, “адже щастя потрібне нам усім без винятку, чого, окрім нього, не можемо сказати про жодну науку” [4, Т.1, 339]. Вчення про щастя і мир душевний у Г.Сковороди пов’язано із визначенням зовнішнього і внутрішнього у бутті людини: “Щастя наше всередині нас... Нехай ніхто не сподівається щастя ні від високих наук, ні від шанованих посад, ні від багатства... Немає його ніде. Воно залежить від серця, серце від миру, мир від звання, звання – від Бога” [4, Т.1, 441]. Філософ застерігає людину від пошуків щастя серед принад буденного буття: “Зовнішнє те, що лежить поза людиною: ґрунт, рід, чин тощо. Шукай, що хочеш, але не загуби миру” [4, Т.1, 422].

К.Ушинський вважає основою процесу виховання принцип природовідповідності [8, Т.2, 150], а також “вивчення людської природи в її вічних основах, у її сучасному стані та в її історичному розвитку” [8, Т.8, 634]. Розмірковуючи над проблемою щастя, яке людина знаходить, за Г.Сковородою, у “сродній” праці, К.Ушинський називає ще один вимір виховання – “спокій” – екзистенціал, що передає стан душевної рівноваги, гармонії та злагоди людини зі собою і світом [8, Т.9, 561].

П.Юркевич продовжує і розвиває ідеї Г.Сковороди про “серце” як дійсну людину в людині, осереддя людського духу, центр духовного життя. Філософ визначає процес виховання як надзвичайну активність екзистенції, “як заняття практичне, яке складається з дій і протидій, із боротьби та опору; воно не тільки навчає вихованця, яким він повинен бути, а й робить його таким; воно є сила, яка здійснює злам, перебудову, влаштування й перевлаштування внутрішнього життя вихованця” [10, 199]. П.Юркевич, як і Г.Сковорода, розрізняє внутрішнє та зовнішнє в людському існуванні. Причому зовнішній оречевлений світ він протиставляє світу ідей, якими людина керується у своєму істинному бутті. Це ідеї загальної культури, безумовного обов’язку, мудрості і доброчесності, і найголовніше – це ідея християнської гуманності, яка визнає непорушну силу добра у людському серці. Вихованець у вченні П.Юркевича – це не людина з натовпу, “не одиниця в масі”, на яку можна діяти “загальними заходами” [10, 67], а тому запорукою досягнення мети виховання є врахування індивідуальних особливостей вихованця.

Заснована на “філософії серця” ідея гармонії Істини, Краси і Добра передбачає у П.Юркевича взаємодію та узгодженість усіх напрямів виховання, що сучасною філософією освіти визначено як всебічний розвиток особистості дитини. Три здатності Душі (здатність пізнавати, почувати, бажати-волевиявляти) зумовлюють покликання людини до істини, до краси, до добра, і філософ називає їх Розум, Серце, Воля: розум без чутливого серця та “твердого” характеру, чи ніжне серце та безхарактерність, чи “твердий”

характер, але не освічений розум, – усе це жалюгідні явища, переконаний педагог-філософ [12, 44].

П.Юркевич розрізняє ідею добра (розуміння морального вчинку), любов до добра (прагнення робити добро як вибір добра) і людяність як наслідок взаємодії розуму, серця і волі людини. Виховувати людяність, за П.Юркевичем, можна різними засобами, головний серед яких – віра. Важливим засобом виховання філософ-педагог вважає мистецтво, зокрема мистецтво співу, педагогічне значення якого розглянуто в окремій частині “Курсу загальної педагогіки”. П.Юркевич вбачає цінність співу у синкретизмі поезії (слова) та музики, у можливості переживати чужі життєві ситуації та співчутливо ставитися до них, здобуваючи власний екзистенційний досвід. Виховання емоційного досвіду у процесі навчання робить цей процес екзистенційно насиченим, дає відчуття повноти довкілля і власної гармонійної присутності у ньому [12, 197 – 198].

К.Ушинський розглядає значущість і результативність будь-якої діяльності, педагогічної зокрема, у вимірі внутрішньої свободи людини [8, Т.10, 544]. Г.Сковорода вказує на шлях і засіб досягнення мети виховання – пізнати себе і жити у злагоді зі собою і світом: “...кожна людина не лише добра, а й споріднену собі, розливу по всьому складу діла, відправляє роботу. Це і є бути щасливим, пізнати себе чи свою природу, взятися за своє споріднене діло і бути з ним у злагоді із загальною потребою” [4, Т.1, 418]. П.Юркевич серед виховних заходів розглядає прохання, пораду, похвалу, обіцянку, дисципліну тощо. Однак навіть ті заходи, які мають контролюючий або каральний напрям (нагляд, погроза, покарання), вважає П.Юркевич, не повинні здійснювати тиск на вихованця, порушувати автономію його внутрішнього світу, можливість бути самим собою. Найголовніша умова, яку ставить П.Юркевич для вихователя, – задіяти серце до усіх моментів виховання, зробити цей процес екзистенційно насиченим, уникати формальних заходів, пам’ятати, що вихователь “має справу не з розумовим апаратом вихованця, а з його живою особистістю”, з інтимністю людської душі [12, 175].

Проблема виховання у межах традиції розв’язується в екзистенційному вимірі Страху Божого, який, за Г.Сковородою,

є “внутрішнє свідчення про сина Його... коли хто вірує... має Страх Божий всередині...” [4, Т.2, 373], “духом Божим у людині”, присутність якого “возвеселить серце” [4, Т.1, 345]. Концепт Страху Божого наявний також у педагогічній системі П.Юркевича (“Бійся Бога і зберігай усі заповіді Його, адже у цьому є вся людина” [10, 26]) і має морально-етичне навантаження, передбачає любов і відповідальність людини щодо себе та докiлля як творіння Божого. К.Ушинський називає “голосом Божим” совість, яка є основою моральності і людяності. Саме в такому сенсі він трактує педагогічне значення біблійного вислову “Страх Божий є початком премудрості” [8, Т.10, 359].

Реконструювавши педагогічну концепцію української філософської традиції у вимірах людського буття, ми встановили:

– вона є антропоцентричною у своїй основі, а поняття “серце” та “душа” суголосні концепту “людина”;

– теоретико-методологічною основою реконструйованої концепції є:

а) вчення про “серце” та “душу” як умістище всіх пізнавальних здатностей людини, як людину в людині; б) вчення про зв’язок і врахування у вихованні естетичних, етичних та релігійних світоглядних настанов людини щодо світу і себе в ньому; в) пріоритет розвивально-виховної мети над навчально-пізнавальною; г) ідея виховання згідно з ученням Божим; д) співвідношення індивіда та суспільства як пріоритетність індивідуально-людського щодо всезагального і всезначущого;

– метою виховання визначено всебічний розвиток особистості, повноцінний розвиток дитини шляхом створення умов, що сприяють самостійній пізнавальній діяльності, саморозвитку, самовихованню та самоствердженню;

– основним завданням концепції визнається розвиток здібностей до активної перетворювальної діяльності із внесенням елементів любові, краси і добра у всі сфери життя;

– шляхами і засобами реалізації поставлених завдань є врахування у вихованні потреб дитини, а не дорослого (батьків, вихователя, спільноти та ін.); виховання у діяльності та Страху

Божому, який є основою любові, свободи, добра та відповідальності;

– концепція відповідає антисциентистському напрямку сучасного виховання, головна мета якого – заперечення конформізації, авторитаризму у вихованні, зменшення процесу маніпулювання поведінкою вихованця;

– концептуальні визначення традиції виявляють доцільність особистісно-індивідуального, екзистенційного виміру виховання для задоволення потреб буття людини “тут і зараз” та в його трансцендентній спрямованості, а також допомагають з’ясувати їх актуальність та перспективу практичного втілення в модернізаційних процесах сучасного українського суспільства.

Література

1. Калита Н.І. Життя та спадщина Костянтина Ушинського у контексті української культури // Етнос. Культура. Нація. Випуск V. Збірник наукових праць за матеріалами V Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Дрогобич: Вимір, 2006. – 566 с. – С. 411 – 417
2. Кузьміна С. Філософсько-педагогічна концепція П.Д.Юркевича: Монографія. – К.: Центр практичної філософії, 2002. – 164 с.
3. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2004. – 488 с.
4. Сковорода Г.С. Твори: У 2 т. – К.:АТ “Обереги”, 1994. (Гарвард, Б-ка давнього укр. письменства).
5. Скотна Н.В. Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії. – Львів: Українські технології, 2005. – 384 с.
6. Скотний В.Г., Гамаль Л.В., Білан Т.О., Петрів О.В., Костюк Л.Б., Кутняк І.М. Українська філософсько-літературна традиція: екзистенціальні проблеми. – Дрогобич: Вимір, 2008. – 245 с.
7. Скотний В.Г. Філософія освіти: екзистенція ірраціонального в раціональному. – Дрогобич: Вимір, 2004. – 348 с.
8. Ушинский К. Собрание сочинений: В 11 т. – Москва-Ленинград: Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1948.
9. Юрас І. Педагогічна концепція Памфіла Даниловича Юркевича. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 64 с.
10. Юркевич П.Д. Курс общей педагогики с приложениями. – М.: Б.и., 1869. – 404 с.

11. Юркевич П.Д. Сердце и его значение в духовной жизни человека по учению Слова Божія// Юркевич П.Д. Твори /Редакція і вступна стаття Степана Ярмуся – Вінніпег: Видання Колегії Св. Андрея в Вінніпезі, 1979. – 785 с. – С. 85 – 118.

12. Юркевич П.Д. Читення о воспитании. – М.: Б.и., 1865. – 272 с.

Гамаль Любовь. **Экзистенциальное измерение воспитания в украинской философской традиции.** В измерении экзистенциалов человеческого бытия реконструирована кордоцентрически ориентированная концепция воспитания украинской философской традиции (в системе Г.Сковорода – К.Ушинский – П.Юркевич). Определены концептуальные основы воспитания как процесса бытия, в его пространстве выявлены экзистенциальные состояния и ситуации, установлена действенность концепции в настоящем.

Ключевые слова: воспитание, душа, сердце, деятельность, благодарность, спокойствие, Страх Божий, выбор.

Hamal Lyubov. **Existential measuring of upbringing in Ukrainian philosophical tradition.** In measuring of human existence cordocentrical directed conception of upbringing in the Ukrainian philosophical tradition was reconstructed (in the system H. Skovoroda – K. Ushynskiy – P. Yurkevych). Conceptual principles of upbringing as existential process are defined. In its space the existential conditions and situations are revealed, contemporary effectiveness of the conception is determined.

Key words: upbringing, soul, heart, activity, gratitude, peace, Fright of the God, choice.